

پهنه‌بندی خطر رانش زمین در منطقه طالش با استفاده از سیستم‌های هوشمند (شبکه‌های عصبی مصنوعی پرسپترون)

سید محمود فاطمی عقدا: گروه زمین شناسی دانشگاه تربیت معلم تهران

E.mail: Fatemi@saba.tmu.ac.ir & savane12@yahoo.com

رامین ساریخانی: گروه زمین شناسی دانشگاه لرستان

E.mail: Sarikhani.r@lu.ac.ir & Sarikhani_r@yahoo.com

محمد تشنه لب: دانشکده مهندسی برق، دانشگاه صنعتی خواجه

نصیرالدین طوسی

پذیرش ۸۲/۹/۱۶

تاریخ: دریافت ۸۱/۷/۱۰

چکیده

با توجه به توانایی‌های شبکه‌های عصبی مصنوعی، کاربرد آن‌ها در رشته‌های مختلف مهندسی و علوم زمین گسترش قابل ملاحظه‌ای داشته است. در این مقاله کاربرد شبکه‌های عصبی مصنوعی در زمین شناسی مهندسی و در پیش بینی خطر زمین لغزش‌های منطقه طالش مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که مدل تهیه شده براساس پارامترهای ورودی مؤثر در وقوع زمین لغزش قادر خواهد بود اطلاعات ورودی را پردازش و خطر زمین لغزش را به عنوان خروجی شبکه عصبی اعلام کند. با توجه به نقشه پهنه‌بندی خطر زمین لغزش منطقه که با استفاده از این سیستم تهیه گردیده است، منطقه طالش جزء مناطق پرخطر از نظر رانش زمین محسوب می‌شود. و مهم‌ترین عوامل مؤثر در ناپایداری شیب‌های منطقه تغییرات کاربری اراضی، از بین رفتن پوشش گیاهی، زیر شویی دامنه‌ای، فرسایش حاشیه رودخانه‌ها و فعالیت‌های تکتونیکی هستند.

واژه‌های کلیدی: شبکه‌های عصبی مصنوعی، آموزش پس انتشار خطا، زمین لغزش

مقدمه

شبکه‌های عصبی مصنوعی شبیه‌سازی دستگاه عصبی طبیعی هستند که قادر به انجام عملیاتی همانند سیستم‌های طبیعی عصبی با قابلیت‌های بسیارند این شبکه‌ها در واقع تقلیدی از مغز و شبکه اعصاب هستند. در شبکه‌های عصبی مصنوعی سعی بر این است که ساختاری مشابه ساختار بیولوژیک مغز انسان و شبکه اعصاب بدن ساخته شود تا همانند مغز قدرت یادگیری، تعمیم‌دهی و تصمیم‌گیری داشته باشد. در این گونه ساختارها هدف این است که با معرفی تاریخچه عملکرد یک سیستم دینامیکی، مدل را آموزش داده، نحوه عملکرد سیستم را در حافظه مدل ذخیره نماییم و از آن برای مواردی که مدل قبلاً با آن مواجه نشده است استفاده کنیم. شبکه‌های عصبی مصنوعی در دو دهه اخیر یعنی از سال ۱۹۸۶ با ارائه روش آموزش پس انتشار خطا، پیشرفت چشم‌گیری داشته است و در اکثر رشته‌های علمی-کاربردی از این سیستم آموزش استفاده می‌شود و در همه رشته‌های مهندسی و علوم توسعه چشم‌گیری حاصل کرده است [۱]. در گرایش‌های مختلف زمین‌شناسی نیز مانند زمین‌شناسی مهندسی (برای پیش بینی خطرزمین لغزش، محاسبه میزان نشست ابنیه مهندسی، محاسبه میزان نشست آب از زیر سدها و پیش بینی خطرات ناشی از زلزله نظیر روان‌گرایی و...)، آبهای زیرزمینی و آب‌های سطحی (برای محاسبه ضریب انتقال در آبخوان‌ها، پیش بینی جریان رودخانه)، سنجش از دور R.S و سیستم اطلاعات جغرافیایی G.I.S، زمین شناسی نفت (برای تعیین رخساره‌ها) و زمین‌شناسی محیط زیست، [۱] و [۳] از این تکنیک استفاده شده است.

در این بررسی، از سیستم شبکه‌های عصبی، برای پیش‌بینی خطر رانش زمین در منطقه طالش گیلان استفاده شده است. اطلاعات داده شده به سیستم شبکه عصبی مصنوعی شامل سنگ شناسی، کاربری اراضی، بارندگی، شتاب زلزله، شیب زمین، عامل رودخانه، عوامل ساختاری و نیز داده‌های مربوط به زمین لغزش‌های موجود در منطقه است. سیستم طراحی شده با دریافت اطلاعات ورودی و پردازش آن‌ها، خروجی مورد نظر را که همان خطر رانش زمین است محاسبه می‌کند. و با مقایسه خروجی مشاهده‌ای با خروجی محاسبه شده، میزان

خطای آن را به حد قابل قبول می‌رساند. با آموزش شبکه برای منطقه‌ای با ورودی و خروجی مشخص، سیستم برای مناطق فاقد اطلاعات خروجی، نتیجه مطلوب را به دست می‌دهد.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد بررسی در شمال ایران، غرب استان گیلان، بین طول جغرافیایی ۴۹-۴۸/۴۵ شرقی و عرض جغرافیایی ۳۸-۳۷/۴۵ شمالی واقع شده است. منطقه هشت پر طوالش از نظر اقلیم جزء نواحی پر باران استان و جزء اقلیم مرطوب خزری به حساب می‌آید. بر اساس نقشه‌های منحنی هم باران سالانه، میانگین بارش در منطقه ۶۰۰ الی ۱۰۰۰ میلی‌متر است. موقعیت جغرافیایی منطقه در شکل ۱ آورده شده است.

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی منطقه مورد بررسی

ویژگی‌های زمین‌شناسی عمومی منطقه

محدوده مورد بررسی جزئی از زون البرز غربی و آذربایجان است. در این منطقه نهشته‌هایی با سن کرتاسه شامل سه بخش به این شرح قابل توجه است:

بخش شرقی اساساً سنگهای تخریبی همراه با مواد آذرآواری، بخش مرکزی رخساره‌ها از نوع کولابی و پشت ریفی و تحتانی ترین بخش از ماسه سنگ‌های گلاکونیتی و آهک‌های مطابق گلاکونیتی به وجود آمده است. در بخش غربی منطقه رخساره‌های ریفی برتری داشته و رخساره مزبور در سمت شرق رخساره کولابی به پشت ریفی و در سمت غرب به تدریج نازک شده و به صورت زبانه‌ای ناپدید می‌شود.

گسل‌های محدوده مورد مطالعه شامل گسل آستارا و گسل نور می‌باشد. گسل آستارا، گسلی است شمالی جنوبی، پیچشی، که در طول بیش از ۱۰۰ کیلومتر از پونل تا آستارا در امتداد شهرهای پونل - اسالم - هشتپر - آستارا دیده می‌شود. این گسل دارای شیب تند نزدیک به قائم می‌باشد و وجود کانون‌های متعددی از زلزله‌های سده اخیر در امتداد روند آن بیانگر جنبه بودن آن است [۴]

گسل نور گسلی است جنبه با شیب قائم که در مرز بین استان گیلان و استان اردبیل قرار دارد. این گسل در طی زمین لرزه‌های عهد حاضر فعال بوده است [۴]

ساختار کلی شبکه عصبی مصنوعی

عملکرد کلی شبکه‌های عصبی به این ترتیب است که اطلاعات ورودی از طریق گره‌های لایه ورودی به شبکه وارد می‌شود. این گره‌ها به وسیله رابط‌هایی وزن دار به هم ارتباط دارند. از همین رو هر رابط برای خود دارای وزن است و اطلاعات ورودی به وسیله این رابط‌ها از لایه ورودی به لایه میانی یا همان لایه پنهان - انتقال داده می‌شود. در این لایه، گره‌ها همانند یک پردازشگر عمل می‌کنند یعنی از طریق رابط‌ها با دریافت اطلاعات از لایه ورودی بر روی آن‌ها عملیات انجام می‌دهند و از یک گره به گره لایه بعدی می‌فرستند و نتیجه را به صورت لایه خروجی از شبکه خارج می‌کنند، همان گونه که در شکل ۲ نشان داده شده است تمامی این گره‌ها اطلاعات را به صورت همزمان پردازش می‌کنند [۵].

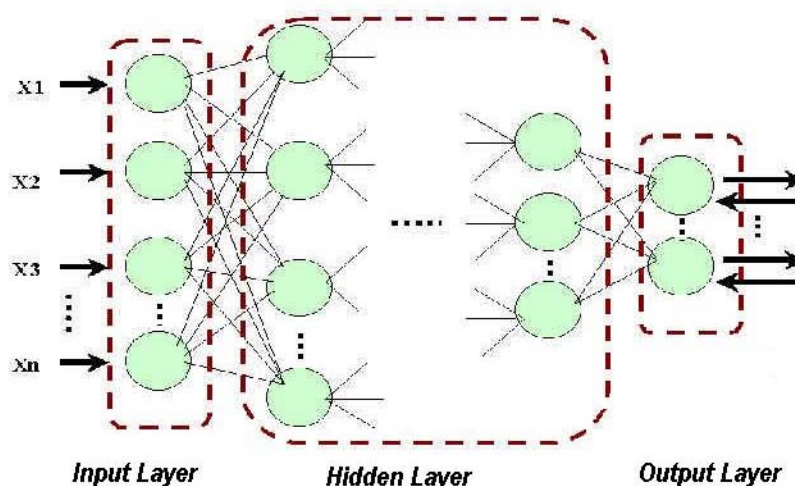
با توجه به شکل ۲ ورودی شبکه عصبی مصنوعی اند، سپس هر پارامتر ورودی (X) در وزن اتصال گره ضرب می شود و از طریق تابع شبکه (تابع جمع کننده خطی) وارد گره میانی می شود. سپس این اطلاعات از یک تابع تحریک عبور می کند و به لایه بعدی می رسد، خروجی از تابع تحریک به عنوان ورودی به گره لایه بعدی فرستاده می شود.

برای ساخت یک مدل شبکه عصبی مصنوعی مراحل زیر را باید طی کرد:

۱- **مشخص کردن توپولوژی شبکه:** در این مرحله تعداد لایه ها و گره های شبکه، نوع شبکه و توابع تحریک مشخص می گردد.

۲- **آموزش شبکه:** منظور از آموزش شبکه اصلاح مقادیر وزن های شبکه برای نمونه های متعدد است که اطلاعات ورودی را به شبکه داده و به عنوان داده آموزشی بر روی آن فرایند یادگیری و اصلاح وزن ها صورت می گیرد. به طور کلی دو نوع آموزش در شبکه امکان پذیر است: آموزش با مربی و بدون مربی.

۳- **آزمایش شبکه:** بعد از آن که مرحله آموزش کامل شد شبکه برای مجموعه ای از اطلاعات معلوم امتحان و نقایص آن رفع می شود. از این پس، شبکه آماده استفاده خواهد بود [۵] و [۶].

شکل ۲: ساختار کلی یک شبکه عصبی چند لایه با واحدهای پردازش کننده

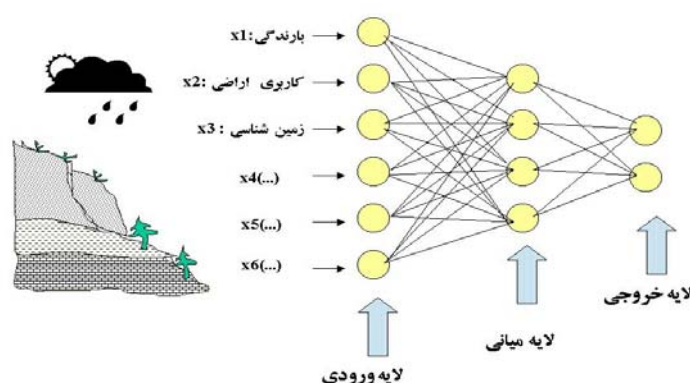
مدل شبکه عصبی مصنوعی برای پیش بینی خطر زمین لغزش

در این بررسی جهت طراحی و ساخت مدل شبکه عصبی مصنوعی، ابتدا توپولوژی شبکه عصبی مصنوعی مشخص گردید. این مرحله شامل تعیین تعداد لایه‌ها، گره‌های شبکه، نوع شبکه و توابع تحریک است. سپس ساختار شبکه پرسپترون چند لایه طراحی و اجرا گردید. همچنین پارامترهای مؤثر در پیش‌بینی خطر زمین لغزش به عنوان ورودی شبکه مشخص گردیدند. عواملی که برای ساخت شبکه‌های عصبی مصنوعی مورد استفاده قرار گرفتند عبارتند از: تعداد لایه‌ها، تعداد گره‌ها در هر لایه، حد آستانه خطا و نوع تابع فعالیت هر گره. در شبکه مورد استفاده، لایه خروجی همواره شامل یک گره است که همان مقدار پیش‌بینی خطر زمین لغزش است. تابع انتقال شبکه از نوع جمع‌کننده خطی و تابع فعالیت گره‌ها همگی از نوع سیگموئید هستند. از برنامه Matlab برای تهیه برنامه آموزش و آزمایش شبکه استفاده شده است که منطق آن بر اساس شبکه عصبی پرسپترون چندلایه (mlp) و روش آموزش پس انتشار (BP) است. این دو برنامه شامل Train برای آموزش شبکه و محاسبه وزن‌های سیناپی و Test جهت آموزش شبکه و انجام پیش‌بینی‌هاست. ساختار شبکه عصبی مورد نظر در شکل ۳ نشان داده شده است. همان‌گونه که در شکل ۲ مشاهده شد شبکه مورد استفاده از یک لایه ورودی، تعدادی لایه پنهان (میانی) و یک لایه خروجی تشکیل شده است. در لایه ورودی گره‌های ۱ تا n مربوط به پارامترهای ورودی ۱ تا n می‌باشند. تابع پایه شبکه که یک تابع جمع‌کننده خطی است عبارت است از:

$$U_j = \sum_{i=1}^n X_i w_{ij} \quad (۱) \quad \text{رابطه}$$

که در آن i شاخص گره لایه قبل، j شاخص گره لایه مورد نظر، n تعداد گره‌های لایه قبل، X_i خروجی گره j ام لایه قبل، w_{ij} وزن اتصال دهنده گرم j ام لایه قبل به گره j ام لایه حاضر، u_j ورودی گره j ام لایه حاضر است. تابع فعالیت شبکه (تابع سیگموئید) به صورت زیر تعریف می‌شود:

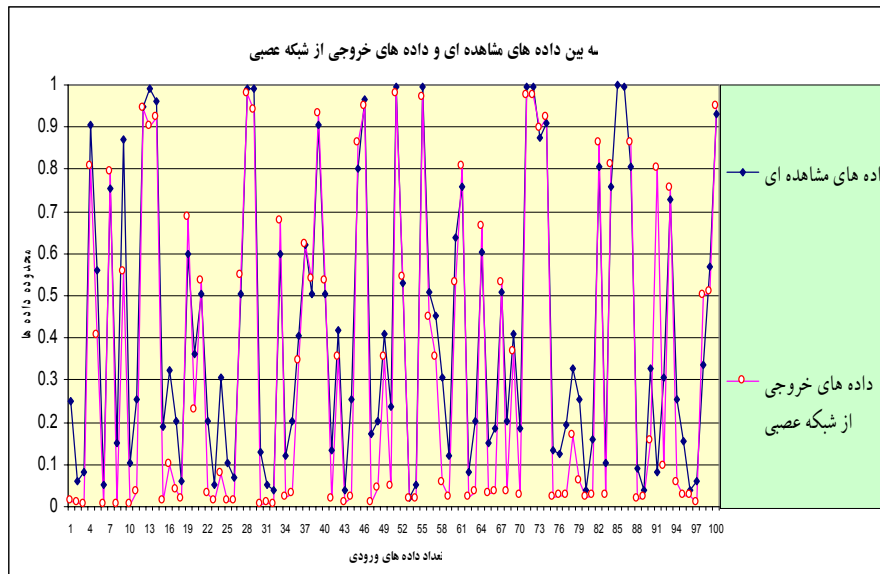
$$F(x) = \frac{1}{1 + \exp(-x)} \quad (۲) \quad \text{رابطه}$$

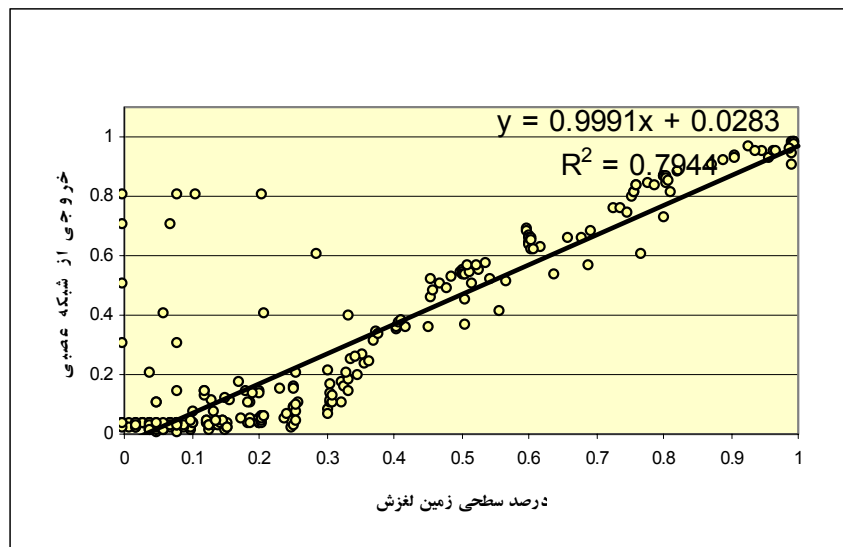
شکل ۳: شبکه های مصنوعی برای پیش بینی خطر زمین لغزش

داده های مورد استفاده برای آموزش شبکه که شامل اطلاعات حاصل از بازدید صحرایی، بررسی عکس های هوایی و نقشه پراکنش زمین لغزش های منطقه هستند در برنامه *Excel* ذخیره شده است. به منظور هم مقیاس نمودن اطلاعات ورودی، همه داده ها نرمالیز شده و سپس مورد استفاده قرار گرفته اند. در برنامه شبکه عصبی مصنوعی این داده ها به عنوان داده های ورودی وارد برنامه شده و با اجرای برنامه آموزش و خواندن داده های آموزش شبکه تعلیم دیده، وزن های خود را اصلاح کرده و با مقایسه داده های مشاهده ای و داده های خروجی محاسبه شده از شبکه عصبی، میزان خطای محاسبات را به حداقل قبول می رساند. محاسبه میزان خطای سیستم با استفاده از تابع خطا صورت می گیرد. اشکال ۴ و ۵ نتایج حاصل از مقایسه داده های مشاهده ای و داده های خروجی از شبکه عصبی مصنوعی (مرحله آموزش) و همچنین ضریب همبستگی این داده ها را نشان می دهند. بعد از مرحله آموزش، آزمون شبکه با مجموعه ای از داده های آموزش دیده و سپس با مجموعه ای از داده های دیگر انجام می گردد. شکل ۶ بیانگر ضریب همبستگی بین داده های مشاهده ای و داده های محاسبه شده توسط شبکه عصبی مصنوعی (مرحله آزمایش) است.

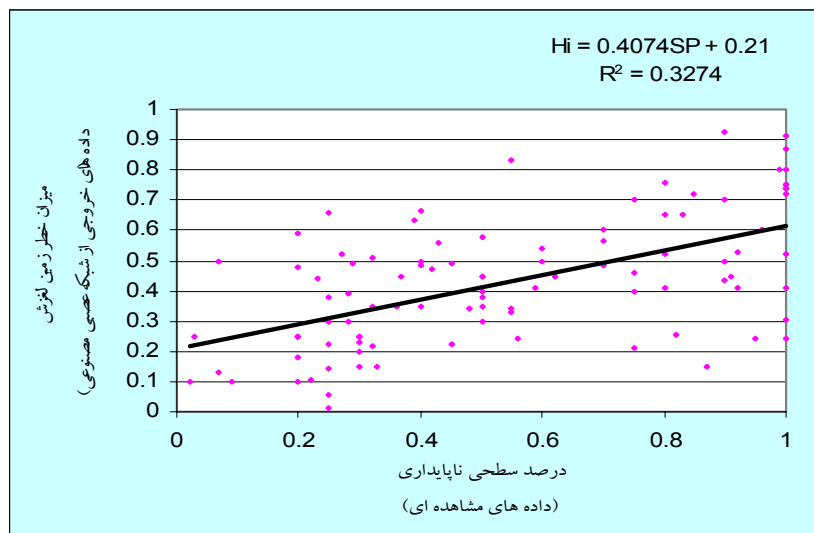
پس از مرحله یادگیری و آزمون، از این مدل آموزش دیده برای پیش بینی خطر رانش زمین در دیگر مناطق استفاده شده است.

شکل ۴: مقایسه بین داده‌های مشاهده‌ای و داده‌های خروجی از شبکه عصبی مصنوعی

شکل ۵: ضریب همبستگی بین داده‌های مشاهده‌ای و داده‌های خروجی از شبکه عصبی مصنوعی (مرحله آموزش)

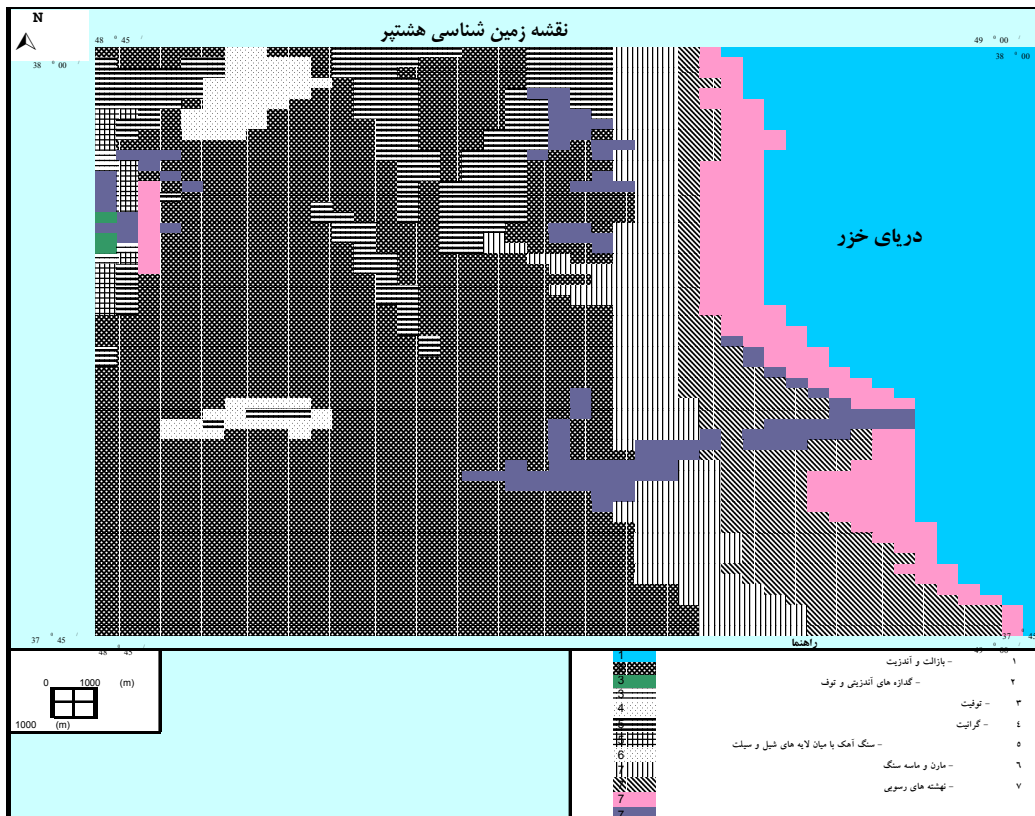

شکل ۶: ضریب همبستگی بین داده‌های مشاهده‌ای و داده‌های خروجی از شبکه عصبی مصنوعی (مرحله آزمایش)

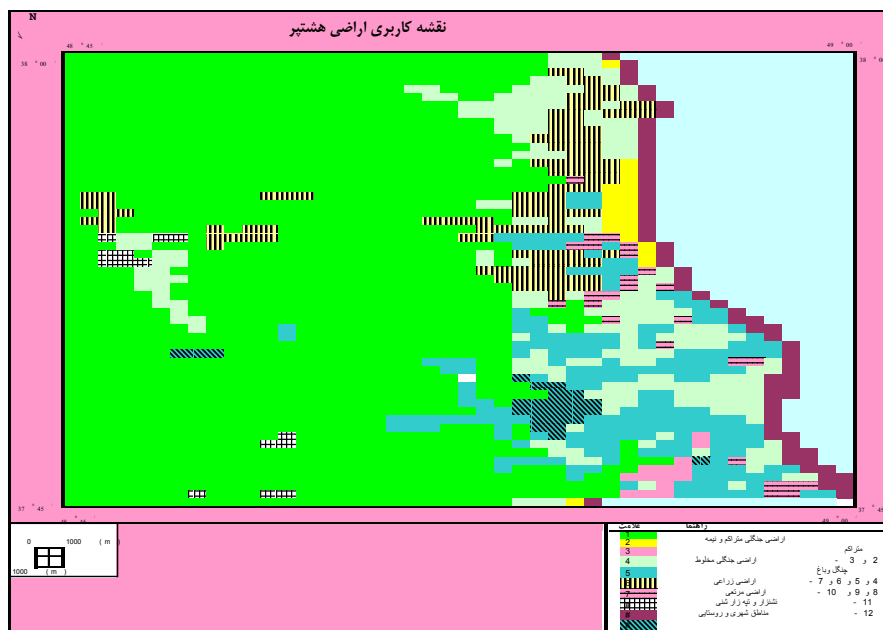
پهنه‌بندی خطر زمین لغزش در منطقه طالش با استفاده از شبکه‌های عصبی مصنوعی

با توجه به توضیحات بالا از شبکه‌های عصبی مصنوعی برای مدل سازی پیش بینی خطر زمین لغزش استفاده گردید. در این مدل از روش پرسپترون چند لایه استفاده شده است. با توجه به شکل ۳ ورودی‌های سیستم شامل عواملی هستند که در حرکت زمین لغزش‌ها در منطقه مؤثر هستند. این عوامل عبارتند از (بارندگی، زمین شناسی (سنگ شناسی)، پوشش گیاهی، شتاب زلزله، شیب زمین، کاربری اراضی، عامل رودخانه و عوامل ساختاری. برای تهیه نقشه پهنه‌بندی خطر زمین لغزش در منطقه مورد نظر، همه اطلاعات شامل داده‌های ورودی و مشاهده‌ای با مقیاس ۱:۵۰۰۰۰ برای ۲۴۲۰ شبکه ۵۰۰×۵۰۰ متر برداشت گردیدند. این اطلاعات برداشت شده به صورت لایه‌های اطلاعاتی بارندگی، سنگ‌شناسی، پوشش گیاهی، شتاب زلزله، شیب زمین، رودخانه، عوامل ساختاری و طول گسل مورد استفاده

قرار گرفته‌اند. اطلاعاتی از این لایه‌ها در اشکال ۷، ۸، ۹، ۱۰ آمده است. سپس با استفاده از شبکه عصبی مصنوعی تهیه شده، نقشه پهنه‌بندی خطر زمین لغزش منطقه به دست آمده است. شکل ۱۱ نقشه پهنه‌بندی زمین لغزش منطقه مورد بررسی را نشان می‌دهد. در این نقشه میزان خطر زمین لغزش از بسیار کم تا زیاد رده‌بندی شده است.

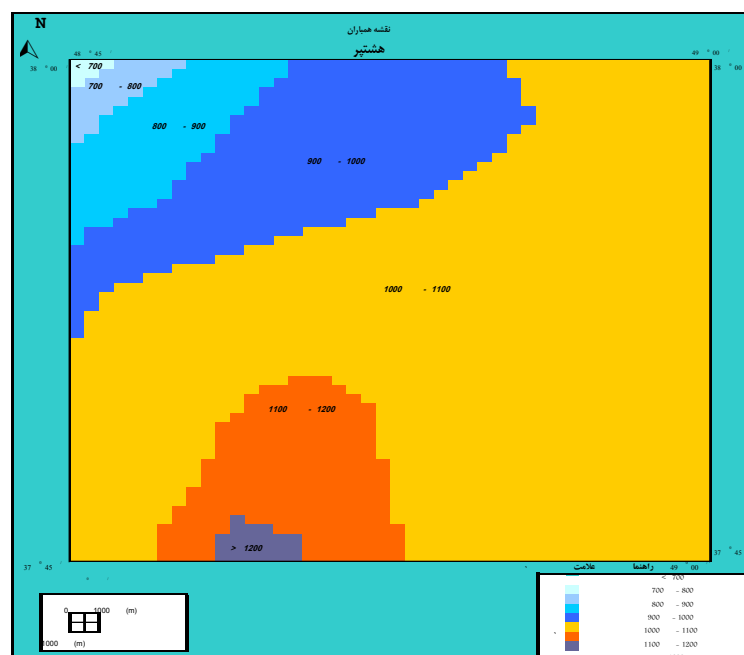
شکل ۷: نقشه سنگ شناسی در واحد شبکه در محدوده مورد بررسی

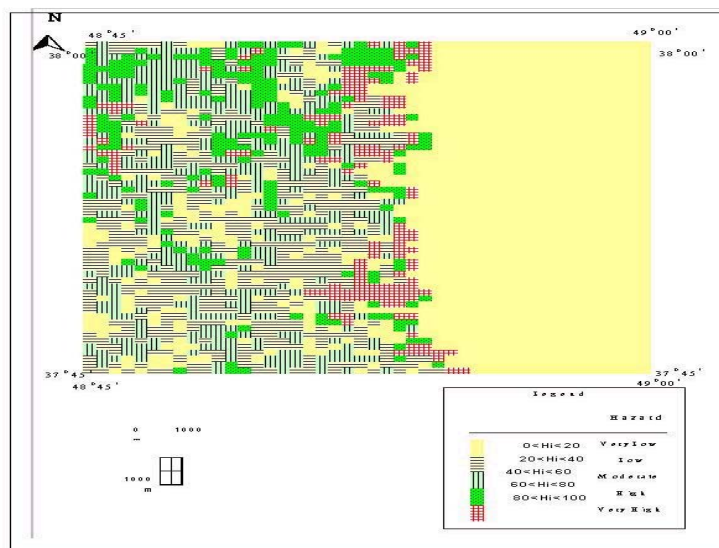
شکل ۸: نقشه کاربری اراضی در واحد شبکه در محدوده مورد بررسی

شکل ۹: نقشه منحنی های هم شتاب در واحد شبکه در محدوده مورد بررسی

شکل ۱۰: نقشه منحنی‌های هم باران در واحد شبکه در محدوده مورد بررسی

شکل ۱۱: نقشه پهنه‌بندی خطر زمین لغزش با استفاده از شبکه عصبی مصنوعی

بحث و نتیجه گیری

با توجه به این که هر ساله حرکات دامنه ای در مناطق مختلف کشور زیانها و خسارت های زیادی به بار می آورد لازم است پژوهش های مطالعات ویژه ای برای شناسایی عوامل مؤثر در وقوع آنها، تجربه و تحلیل این عوامل، برآورد خطر وقوع این پدیده و پهنه بندی کشور بر مبنای پتانسیل خطر زمین لغزش صورت گیرد. در این پژوهش، زمین لغزش های منطقه طالش مورد بررسی قرار گرفته و عوامل مؤثر در وقوع لغزش ها مشخص شده و با استفاده از شبکه عصبی مصنوعی مورد ارزیابی قرار گرفته اند. شبکه عصبی مصنوعی مورد استفاده، شبکه پرسپترون چند لایه است که ورودی های آن را سنگ شناسی منطقه، تأثیر خطر نسبی زلزله، تأثیر پوشش گیاهی و کاربری اراضی، تأثیر بارندگی و هیدرولوژی، تأثیر شیب زمین، عامل رودخانه و عوامل ساختاری و طول گسل و خروجی آن را لغزش های موجود تشکیل می دهند. سیستم طراحی شده در مرحله آموزش با استفاده از داده های ورودی و خروجی، وزن های مطلوب را به دست آورده و بعد از آموزش شبکه، مرحله آزمایش سیستم. با استفاده از مجموعه ای از داده های حاصل از نقشه پراکنش زمین لغزش ها انجام گردیده است. با مقایسه داده های خروجی محاسبه شده توسط شبکه عصبی با داده های مشاهده ای حاصل از نقشه پراکنش زمین لغزش های منطقه، میزان همبستگی آنها برآورد شده است. با توجه به نتایج بررسی ها مشخص گردید که سیستم شبکه عصبی مصنوعی طراحی شده را می توان به عنوان یک مدل قطعی پیش بینی خطر زمین لغزش محسوب کرد. به خصوص این که، این سیستم می تواند از روی تاریخچه عملکرد سیستم، ساختار آن را به گونه ای مشخص نماید که با ارائه ورودی های لازم، خروجی های مورد نظر حاصل شود. در منطقه مورد بررسی، با توجه به نقشه پهنه بندی خطر زمین لغزش، مشخص گردید که منطقه طالش جزء مناطق پر خطر از نظر رانش زمین است و مهم ترین عوامل مؤثر در ناپایداری شیب های منطقه تغییر کاربری اراضی و از بین رفتن پوشش گیاهی، زیرشویی دامنه ها و فرسایش حاشیه رودخانه ها و فعالیت های تکنیکی منطقه است و اکثر مناطق با خطر زیاد رانش در اطراف گسل های اصلی منطقه توزیع شده اند. همچنین نتایج بررسی ها نشان می دهد که مقادیر خطر محاسبه شده توسط سیستم

شبکه عصبی مصنوعی برای منطقه نسبتاً قابل قبول است و می توان از این روش جهت ارزیابی خطر زمین لغزش استفاده کرد.

منابع

- ۱- جغتایی عبدالرضا، «شبکه های عصبی و مهندسی عمران» نشریه عمران شریف، شماره ۲۰، زمستان ۱۳۷۵
- ۲- ساری خانی رامین، سمینار کارشناسی ارشد؛ کاربرد شبکه های عصبی مصنوعی در پیش بینی خطر زمین لغزش، اردیبهشت ۱۳۸۰
- ۳- نوگل سادات م. و همکاران (۱۳۷۵)، طرح جامع خطر رانش استان گیلان، کمیته ملی کاهش اثرات بلایای طبیعی، کمیته فرعی- تخصصی مقابله با خطرات ناشی از زلزله و لغزش لایه های زمین.
4. Fatemi Aghda ,S.M and Teshnehlab, M and Suzuki,A and Akiyoshi ,T and Kitazono,Y “Liquifaction Potential assesment using Multilayer Artificial Neural Network, J.Sc,I.R.Iran Vol.9 No.3 Sum.1998
5. Carol Burger, M.S and Richard O,Traver Ph.D “Appling Neural Networks to Risk Asseement " University of Illinois , Oct. 2000
6. Schuster.H.G. “Application of neural networks “ 1992
7. Hsien- cheng Chang, David C Kospaska-Merkel,Hui-Chuan Chen,S. Rocky Durrans "Lithofacies identification using multiple adaptive resonance theory neural networks and group decision expert system” J.Computers & Geoscience ,Vol.26, Dec.1999,